

Studia Historica Slovenica

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelja / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/

*ZRI DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR***Uredniški odbor / Editorial Board**

dr. Karin Bakračevič, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)**Odgovorni urednik / Responsible Editor**

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si**Glavni urednik / Chief Editor**

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

*The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.**No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.*Žiro račun / *Bank Account:*Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljujata 'Historical – Abstracts' in
'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (b, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.**This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (b, d).***Studia historica Slovenica**, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
Historica
Slovenica

Studia Historica Slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

RENATO PODBERSIČ: Sij Davidove zvezde na sončni strani Alp. <i>Judje pri nas med Jugoslavijo in Slovenijo.....</i>	637
<i>The Shine of the Star of David on the Sunny Side of the Alps. Slovenian Jews between Yugoslavia and Slovenia</i>	
GREGOR JENUŠ in DEJAN VALENTINČIČ: Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja	663
<i>The German-speaking Community in Slovenia and the Question of Constitutional Recognition</i>	
ANA ŠELA in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ: Volitve v Ustavodajno skupščino leta 1920 na Slovenskem: predvolilni boj.....	717
<i>Elections to the Constituent Assembly in 1920 in Slovenian Lands: The Pre-Election Struggle</i>	
TOMAŽ IVEŠIĆ: Jugoslovani v povojnih popisih prebivalstva.....	767
<i>Yugoslavs in the Post-War Population Censuses</i>	
ALEŠ MAVER: Zapleteni zemljepis demokratizacije. Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja	791
<i>A Complicated Geography of Democratization: Transitions to Democracy in Central and Eastern Europe at the End of the Twentieth Century</i>	
LÁSZLÓ GÖNCZ: Madžarska narodna skupnost v času osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja nove ustave (1989–1991)	823
<i>The Hungarian National Community at the Time of Slovenia's Independence, the Related Constitutional Amendments, and the Adoption of the New Constitution (1989–1991)</i>	

Studia Historica Slovenica

PRIMOŽ MLAČNIK: Dekonstrukcijskost manjinskih detektivskih romanov Sergeja Verča.....	859
<i>The Deconstructiveness of Sergej Verč's Minor Detective Novels</i>	
Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts.....	887
Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	893
Studia Historica Slovenica / <i>letnik / year 22 (2022)</i>	903

*Studia
Historica
Slovenica*

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2022-20

Jugoslovani v povojskih popisih prebivalstva

Tomaž Ivešič

Dr. zgodovine in civilizacij, znanstveni sodelavec
Študijski center za narodno spravo
Tivolska 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: tomaz.ivesic@scnr.si

Izvleček:

Članek prikazuje preplet politike in popisov prebivalstva v socialistični Jugoslaviji na primeru nacionalne kategorije Jugoslovan. Leta 1953 se je kategorija prvič pojavila kot rešitev za Muslimane v Bosni in Hercegovini ter kot del latentnih poskusov oblasti za promocijo jugoslovanstva v okviru mehkega načina nacionalne gradnje. Leta 1961 so v popisih prebivalstva Jugoslovane obravnavali kot "narodnostno neopredeljene", čemur je pri popisu prebivalstva leta 1971 sledil odpor. Vrhunec jugoslovanstva predstavlja popis iz leta 1981, ki je naštel več kot milijon Jugoslovanov.

Ključne besede:

jugoslovanstvo, Zveza komunistov Jugoslavije, popis prebivalstva, nacionalne kategorije, nacionalizem

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 22 (2022), št. 3, str. 767–790, 54 cit., 1 preglednica, 4 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Jugoslovansko nacionalno vprašanje spada med najbolj raziskana področja tako domače kot tuge historiografije.² Vendar do sedaj še nismo imeli konkretnih študij, ki bi se ukvarjale z vprašanjem jugoslovanske nacionalne kategorije v popisih prebivalstva po letu 1945. Pričujoči članek želi zapolniti to vrzel z osredotočenoščjo na jugoslovansko nacionalno kategorijo v popisih prebivalstva za časa druge Jugoslavije. Skrbna analiza objavljenih statističnih podatkov in arhivskih virov kaže na eni strani preplet politike in stroke pri opredelitvi nacionalnih kategorij, ki so se pojavljale v popisih prebivalstva, na drugi na realne težave običajnih ljudi pri nacionalnem identificiranju v luči popisov prebivalstva in nezmožnost Zveze komunistov Jugoslavije, da te težave razreši oz. jih primerno naslovi.

* * *

V prvem desetletju in pol po drugi svetovni vojni je v Jugoslaviji potekal mehak projekt nacionalne gradnje. Politologinja Francine Friedman je to opisala z naslednjimi besedami:

Odmik od stalinizma in iskanje posebne jugoslovanske oblike socializma sta dobila odsev tudi v jugoslovenskih pogledih na nacionalno. Čeprav so še vedno želeli, da etnične partikularnosti zbledijo, se je jugoslovansko vodstvo zavedalo občutljivosti različnih nacionalnih skupin in jih poskušalo spodbuditi k manjši obrambi [nacionalnih pravic]. Voditelji so predstavili koncept jugoslovanstva (en jugoslovanski narod). Upoštevajoč srbski šovinizem, ki so se ga spominjali iz časa jugoslovanskega kraljestva, ko se je že lelo vsiliti jugoslovanstvo, so bili jugoslovanski komunisti [dovolj] skrbni, da so predstavili nekoliko podobno politiko, [toda] raje kot izbor in ne zahtevalo.³

V sklopu takšnega načina nacionalne gradnje so se v Jugoslaviji dogajale številne spremembe na tistih področjih, ki jih je Edvard Kardelj v drugi izdaji Spe-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380 (A)), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

² Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav National Question*. (New York, 1968); Sabrina P Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983* (Bloomington, 1984); Dejan Jović, *Yugoslavia: A State That Withered Away* (West Lafayette, 2009); Hilde Katrine Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. (London, 2012); Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, 1984).

³ Francine Friedman, *The Bosnian Muslims: denial of a nation* (Boulder, 1996), str. 153–154.

ransa oz. delu *Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja* konec petdesetih imenoval v svoji opredelitvi naroda kot objektivno merilo za narod: etničnost, kulturna sorodnost, jezik itd. V javnem diskurzu so vodilni jugoslovanski partizci (npr. Josip Broz-Tito in Milovan Đilas) razglabljala o ideji zlitja jugoslovanskih narodov. Socialistični patriotizem je po sporu Tito–Stalin postal jugoslovanski socialistični patriotizem, razvila sta se samoupravljanje in komunalni sistem, v katerem naj bi komune imele večjo vlogo od republik. Decembra 1954 je bil sklenjen Novosadski dogovor o nastanku enotnega srbsko-hrvaškega jezika, leta 1956 so diskutirali in polemizirali o jugoslovanskem merilu v kulturi itd.⁴

Popis leta 1953

V takšnem kontekstu sprememb so se tudi leta 1953 ob popisu prebivalstva prvič pojavili Jugoslovani. Že od znamenite knjige *Zamišljene skupnosti* Benedicta Andersona je raziskovalcem znano, da so popisi prebivalstva in zemljevidi lahko orodje za nastanek povsem novega naroda, kljub temu da se je Anderson osredotočal na evropske kolonije v Aziji.⁵ Z Lune narodi niso vidni, a lahko jih vidimo v popisih prebivalstva in na zemljevidih ali celo okušamo v hrani in pijaci.⁶

Marca 1953 so jugoslovanske oblasti izvedle popis prebivalstva, čeprav je od zadnjega minilo zgolj pet let (bil je leta 1948). Popis prebivalstva *per se* pomaga državi narediti družbo čitljivo. Hkrati je lahko pri popisih partija spremljala svoj napredek v nacionalni in/ali jezikovni ter verski politiki.⁷

Ob prvem povojnem popisu, torej leta 1948, so oblasti naleteli na številne pritožbe muslimanske skupnosti, sploh njenih pripadnikov iz Bosne in Hercegovine (BiH), saj Muslimani⁸ niso bili priznani kot narod. Leta 1948 so jim

⁴ Tomaž IVEŠIĆ, "The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?", *Nationalities Papers* 49, št. 1 (2021), str. 142–161 (dalje: IVEŠIĆ, "The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?"); Tomaž IVEŠIĆ, "Etnično (in) nacionalno jugoslovanstvo pod socializmom", v: *Razvoj kolektivnih (etničnih) identitet na Slovenskem skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi*, ur. Vanja Kočevar (Ljubljana, 2022), str. 623–636.

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (New Edition) (London, 2006).

⁶ Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits, "The Ambiguous Nation: Socialist and Post-Socialist Nation-Building in Southeastern Europe in Perspective", v: *The ambiguous nation: case studies from Southeastern Europe in the 20th century*, ur. Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits (München, 2013), str. 30.

⁷ Iva Lučić, "Making the 'Nation' Visible: Socialist Census Policy in Bosnia in the early 1970s", v: *The ambiguous nation: case studies from Southeastern Europe in the 20th century*, ur. Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits (München, 2013), str. 424 (dalje: Lučić, "Making the 'Nation' Visible").

⁸ "Muslimani" sem zapisal z veliko začetnico, saj so mišljeni kot Muslimani v etničnem oz. nacionalnem smislu in ne kakor prej v verski oznaki, kjer je mala začetnica.

ponudili tri možnosti: Hrvat – musliman, Srb – musliman ali Musliman – neopredeljen. Ker se Muslimani niso želeli opredeliti ne za Srbe ne za Hrvate, je bilo treba najti novo rešitev. Zato je bila leta 1953 ponujena nova možnost: Jugoslovani – neopredeljeni. Pri tem je očitno, da je takšna kategorija nesmiselna. Če si se namreč opredelil za Jugoslovana, potem ne moreš biti neopredeljen. Ob tem omenimo, da je obstajala še posebna kategorija za "popolnoma" narodnostno neopredeljene.⁹ Eden izmed vodilnih jugoslovanskih komunistov, Moša Pijade, je takšno novo kategorijo že januarja 1953 pojasnil takole:

Očitno je, brez kakršne koli razprave, da izraz 'musliman' označuje pripadnost določeni, muslimanski veroizpovedi in da nima nikakršne povezave z vprašanjem narodnosti. Če se kak 'musliman' narodnostno čuti kot Srb ali Hrvat, bo to tudi povedal in nima potrebe po tej ali oni verski oznaki. Ob popisu leta 1948 so se številni pritoževali zaradi dodatka, ker je narodnost eno in vera drugo. Seveda so se pritoževali tudi tisti, ki niso več verni. /.../ V pripravljenih popisnih formularijih za popis 31. marca imamo pod rubriko narodnosti slednje: 'Narodnost' (Vsak vpiše narodno pripadnost), npr. Srb, Hrvat, Slovenec, Makedonec, Črnogorec, Madžar, Šiptar, Nemec, Italijan, Čeh, Slovak, Turek, Cigan itd. Osebe z jugoslovenskim poreklom, ki niso strogo narodnostno opredeljene, vpisujejo Jugoslovan – neopredeljen, medtem ko se ostale neopredeljene osebe vpisujejo kot narodnostno neopredeljeni. Za otroke do 10. leta starosti velja izjava staršev.¹⁰

Pijade je v pojasnilu dejal tudi, da nihče ne dvomi, da imajo muslimani v Bosni, Hercegovini in Sandžaku izvorno južnoslovanske korenine, saj so del jugoslovanske etnične skupnosti. S tem je Pijade teritorialno določil, kje živijo Muslimani, ki etnično pripadajo jugoslovanski skupnosti. S tem je Muslimanom in Jugoslovanom priznal etnične značilnosti ter ponudil temelj za nastanek "bodoče" jugoslovanske (socialistične) nacije, ki je zaživelaa s popisom.¹¹

Kategorija je bila leta 1953 priljubljena pri starših iz nacionalno mešanih zakonov, ki so pogostokrat za svoje otroke izbrali ravno to kategorijo, ter za muslimane v Bosni in Hercegovini, ki muslimanske kategorije leta 1953 še niso imeli na izbiro. Kategorijo "Jugoslovan – neopredeljen" je leta 1953 izbralo 998.698 od skupaj 16,936.573 prebivalcev Federativne ljudske republike Jugoslavije. Od teh jih je v Srbiji živilo 81.081 (v "ožji Srbiji" 64.303, Vojvodini 10.537 in na Kosovu-Metohiji 6.241), na Hrvaškem 16.185, v Sloveniji 1.617, BiH 891.800, Makedoniji 1.591 in Črni gori 6.424. Od vseh Jugoslovanov jih je

⁹ Nikola Dugandžija, *Jugoslavenstvo* (Beograd, 1985), str. 66.

¹⁰ Moša Pijade, "O popisu stanovništva", *Borba*, 21. 1. 1953, str. 2.

¹¹ Tomaž Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)* (Nova Gorica, 2016), str. 60 (dalje: Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija*).

Moša Pijade (Wikimedia Commons)

bilo islamske vere 935.081, od tega v BiH 860.486. Neislamskih Jugoslovanov je bilo torej 63.617. Relativno najmanj islamskih Jugoslovanov je bilo v Sloveniji, in sicer 7,79 %, na Hrvaškem 9,8 % in v AP Vojvodini 10,42 %. V LR BiH se je približno 94 % pripadnikov islamske vere opredeljilo za neopredeljene Jugoslovane. Najzanimivejši podatek je, da so bili neopredeljeni Jugoslovani po starosti izredno mladi. Najnižja starostna kategorija, torej do 10 let, za katere je veljala izjava staršev, predstavlja kar 28,42 % vseh Jugoslovanov, druga največja starostna kategorija je med 20 in 34 let, ki predstavlja 21,33 % vseh neopredeljenih Jugoslovanov. Skupaj imajo prve štiri kategorije, torej do 34. leta starosti, kar 71,48 % vseh opredeljenih. Po socialni strukturi predstavlja večino kmečko prebivalstvo, in sicer 57,89 %.¹² Kakor bo prikazano v nadaljevanju, so v naslednjih popisih Jugoslovani ohranili prevlado v najmlajših in mladostniških kategorijah prebivalstva, a se je bistveno spremenila izobrazbena struktura.

¹² *Popis stanovništva 1953. Knjiga 1* (Beograd, 1959), str. 278–287; *Popis stanovništva 1953. Knjiga 8* (Beograd, 1959), str. 1–19; Statistika popisa je bila objavljena tudi v: Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija*, str. 60–61.

Vseh neislamskih Jugoslovanov je bilo 63.617 in pri tej številki lahko skoraj zagotovo govorimo o tistih, ki so se identificirali kot Jugoslovani v etničnem/nacionalnem smislu ali so svoje otroke identificirali kot Jugoslovane. Slednje je zelo velika verjetnost še posebej v mešanih zakonih. Po drugi strani so se vodilni muslimanski partizci leta 1956 v jugoslovanski knjigi *Kdo je kdo* v 61,5 % opredeljevali kot Srbi, v 16,6 % kot Hrvatje in zgolj v 8,6 % kot nacionalno neopredeljeni Jugoslovani.¹³

Do konca petdesetih je mehak način nacionalne gradnje dosegel vrhunec ob drugi izdaji Kardeljeve knjige *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*¹⁴ in na 7. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) leta 1958, toda skoraj istočasno so se začeli pojavljati prvi glasovi nasprotovanja predvsem v Sloveniji, kar je kasneje izbruhnilo v znameniti razpravi med srbskim pisateljem Dobrico Ćosićem in slovenskim literarnim kritikom Dušanom Pirjevcem.¹⁵

Popis leta 1961

Pri naslednjem popisu se je v kategorije vmešala zvezna Ideološka komisija, ki je v svojih dokumentih zapisala, da postaja kategorija "Jugoslovan" in "Jugoslovan – neopredeljen" vse bolj priljubljena med tistimi muslimanske veroizpovedi, mladimi in komunisti. Med bosanskimi komunisti je leta 1959 kar 17 % članstva izreklo svojo narodnostno pripadnost kot "Jugoslovan – neopredeljen". Med 10.400 novimi člani med letoma 1957 in 1959 jih je skoraj 4.000 (cca. 40 %) navedlo narodno pripadnost kot Jugoslovan ali Jugoslovan – neopredeljen. Obratno je priljubljenost kategorije padala med muslimani v Makedoniji in na Kosovu-Metohiji.¹⁶

Iz teh dokumentov je razvidno, da so v BiH razlikovali med Jugoslovani in Jugoslovani – neopredeljeni. Do dveh kategorij je prišlo zato, ker je posameznik narodnost napisal na prazno črto in ni izbral iz nekega seznama. Toda pri popisu leta 1961 je bilo popisovalcem naročeno, da vse, ki bi se izrekli kot Jugoslovani, prištejejo v kategorijo Jugoslovan – neopredeljen.¹⁷ Pravega šte-

¹³ Xavier Bougarel, "Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea", v: *Yugoslavism: Histories of a failed Idea 1918–1992*, ur. Dejan Djokić (London, 2003), str. 107.

¹⁴ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana, 1957).

¹⁵ Agustín Cosovschi, "Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s", *Slovenský Přebled* 101, št. 2 (2015), str. 41–65.

¹⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507 Savez komunista Jugoslavije (SKJ), A – CK SKJ Ideološka komisija, VIII, II/2-b-(132–146) (K-8), leto 1960, mapa 142, Informacija: Povodom iskazivanja nacionalne pripadnosti Muslimana, str. 5.

¹⁷ AJ, fond 507 SKJ, CK SKJ, XXIIIC-K-4, AŠ 4, sednica Komisije za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 4–11.

vila nacionalnih Jugoslovanov oz. oseb, ki so se identificirale kot Jugoslovani v nacionalnem smislu iz leta 1961, žal nimamo.

Zanimivost iz tega obdobja je, da je nekaj bosanskih komunistov za Muslimane predlagalo uporabo jugoslovanske kategorije, ker je to bilo v trendu med mladimi, ker je to bila preprosta rešitev za otroke iz mešanih zakonov in ker so "Jugoslovani" menili, da so tako prešli buržoazni nacionalizem. Nasprotnički takšnega predloga so opozarjali, da se s tem daje lažen občutek nastanka jugoslovanske nacije in da kategorija ne bo rešila muslimanske problematike.¹⁸ Jugoslovanstvo je torej imelo leta 1961 več možnosti, tudi da postane uradno priznana narodnostna identiteta.

Na temelju diskusij Ideološke komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (CK ZKJ) je bilo zastopano mnenje, da Muslimani ne morejo biti nacionalna kategorija, saj da je to verska kategorija. Podobno so trdili tudi leta 1953.¹⁹ Komisija jo je predlagala za tiste, ki niso želeli biti opredeljeni s kategorijo "narodnostno neopredeljen". Dalje je komisija predlagala, da se kategorija "Jugoslovan – neopredeljen" spremeni v "Jugoslovan – narodnostno neopredeljen", s čimer bi poudarili, da ne gre za narodnostno kategorijo in določitev posebne muslimanske kategorije v etničnem smislu, saj so narodnostni muslimanski kategoriji nasprotovali komunisti na Kosovem in v Črni gori.²⁰ Tako opredeljene kategorije so se pojavile v popisu leta 1961.²¹ Kategorija "Jugoslovan – narodnostno neopredeljen" je naštela 317.124 posameznikov (1,7 % celotne populacije), od katerih je večina (87 %) še vedno živila v BiH. Padec števila Jugoslovanov s skoraj enega milijona na 317 tisoč se je zgodil zaradi kategorije Musliman v smislu etničnosti, ki je leta 1961 naštela 972.960 posameznikov. Posebnost tega popisa je bila tudi uvrstitev posameznikov v kategorijo "Jugoslovan – narodnostno neopredeljen", saj so tja uvrstili tudi tiste, ki so se opredelili za "Jugoslovane".

Od srede šestdesetih let dalje se je v Jugoslaviji, kot posledica opustitve mehkega načina nacionalne gradnje, dogajal narodni preporod pod socializmom. ZKJ je sredi šestdesetih let jugoslovanstvo prvič uradno opredelila brez etnične konotacije. Novo jugoslovanstvo je temeljilo na socialističnih odnosih, državi in samoupravnem sistemu in ne več na krvni ali jezikovni sorodnosti južnih Slovanov. Jugoslovanstvo je bilo tako bolj državna oz. družbena identite-

¹⁸ AJ, fond 507 SKJ, A – CK SKJ Ideološka komisija, VIII, II/2-b-(132–146) (K-8), leta 1960, mapa 142, Informacija: Povodom iskazivanja nacionalne pripadnosti Muslimana, str. 8–10.

¹⁹ Iva Lučić, *Im Namen der Nation: Der politische Aufwertungsprozess der Muslime im sozialistischen Jugoslawien (1956–1971)* (Uppsala, 2016), str. 16.

²⁰ AJ, fond 507 SKJ, A – CK SKJ Ideološka komisija, VIII, II/2-b-(132–146) (K-8), leta 1960, mapa 142, Zapisnik sa sastanka Komisije za Ideološki rad CK SKJ, 23. 9. 1960, str. 4.

²¹ Lučić, "Making the 'Nation' Visible", str. 429–30.

ta, sprejemljiva tudi za narodnostne manjšine oz. za vsakega državljana SFRJ.²² Od opustitve jugoslovanske nacionalne ideje se je vakuum zapolnil z nacionalističnimi vsebinami v skoraj vsaki jugoslovanski republiki, razen Makedoniji, kjer je potekal poseben projekt nacionalne gradnje (zaradi nacionalne ogroženosti s strani Bolgarije in Grčije) že od leta 1945 dalje. Razprave, ki so se odvijale v socialističnih republikah, so temeljile na krepitvi tako imenovanih objektivnih meril za narod, predvsem na kulturi in jeziku, a tudi skupnem spominjanju oz. zgodovini. V Črni gori so potekale razprave o posebni črnogorski kulturi in črnogorskem jeziku,²³ v BiH o Muslimanah kot naciji,²⁴ na Hrvaškem sta se odvila začetek in konec Maspoka oz. Hrvaške pomlad,²⁵ v Srbiji se je kreplil srbski nacionalizem po padcu Aleksandra Rankovića (1966) in še posebej po padcu srbskih "liberalcev" na začetku sedemdesetih let,²⁶ medtem ko je v Sloveniji obstajala množica razprav na temo jezika in kulture ter zgodovine in prihodnosti slovenskega naroda.²⁷ Vse to se je združilo in prevladalo v popisu prebivalstva leta 1971.

Popis leta 1971

Popis leta 1971 je bil pospremljen z veliko razpravo pred začetkom popisa na temo jugoslovanske kategorije. Partija se je namreč odločila, da bo kategorija opredeljena kot "Jugoslovan – neopredeljen", kar je v medijih privedlo do upora tistih, ki so se identificirali kot Jugoslovani v nacionalnem smislu in ki so prek pisem bralcev protestirali proti takšni kategoriji. Fenomen Jugoslovanov se je

²² AJ, fond 507 SKJ, CK SKJ, Ideološka komisija A-CK SKJ; VIII, II/2-b-(205–218), šk. K-17, mapa 214, Sten bele. KMMO CK SKJ, 18. 4. 1966, str. 134.

²³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1164, fond Inštitut za narodnostna vprašanja (INV), Podserija 0, Časopisna zbirka, AŠ 16, "Postoji li crnogorska kultura?", *Vjesnik*, 30. 4. 1966; K. Čakič, "Postoji li crnogorska kultura?", *Vjesnik*, 29. 11. 1966; ARS, SI AS 1164, fond INV, Podserija 0, Časopisna zbirka, AŠ 22, "Simpozijum o nacionalnoj kulturi Crne Gore", *Borba*, 9. 1. 1968.

²⁴ Husnija Kamberović, "Bošnjaci 1968: politički Kontekst Priznanja Nacionalnog Identiteta", v: *Razprave o Nacionalnom Identitetu Bošnjaka: zbornik Radova*, ur. Husnija Kamberović, 1. izd, Posebna Izdanja / Institut Za Istoriju, knj. 5 (Sarajevo, 2009), 59–82; Iva Lučić, *Im Namen der Nation: Der politische Aufwertungsprozess der Muslime im sozialistischen Jugoslawien (1956–1971)* (Uppsala, 2016).

²⁵ Ivo Banac, *Sedamdeset i prva: Uspon i pad hrvatskog nacionalno-reformnog pokreta*, ur. Josip Vrandečić in Tatjana Šarić (Zagreb, 2021).

²⁶ Audrey Helfant Budding, "Yugoslavs into Serbs: Serbian National Identity, 1961–1971", *Nationalities Papers* 25, št. 3 (september 1997), str. 407–426; Nick Miller, "Mihiz in the Sixties: Politics and Drama Between Nationalism and Authoritarianism", *Nationalities Papers* 30, št. 4 (december 2002), str. 603–621; Nick Miller, *The Nonconformists: Culture, Politics, and Nationalism in a Serbian Intellectual Circle, 1944–1991* (New York, 2007), str. 183–189.

²⁷ Tomaž Ivešić, "Misliți šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod", v: *Misliți narod v dolgih šestdesetih: slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti*, ur. Tomaž Ivešić (Ljubljana, 2020), str. 9–46.

sicer v časopisu pojavljal že od srede šestdesetih let dalje. Tudi predsednik SFRJ Josip Broz Tito je prejel v letu 1971 dvojno količino pisem državljanov, veliko izmed njih povezanih ravno na temo jugoslovanstva kot nacionalne identitete. Pritisk od spodaj je tako dosegel učinek, saj je Zveza komunistov pristala na preimenovanje kategorije v "Jugoslovani", toda vidno ločeno pod nadrubriko "ostali", kjer sta ji delali družbo še dve kategoriji: niso se izrekli in regionalna pripadnost. Na primeru tega popisa lahko govorimo o delovanju omejene soci-alistične javne sfere. Ker so bili leta 1968 Muslimani priznani kot nacija, so v popisu leta 1971 imeli svojo narodnostno kategorijo in ne več etnične kot leta 1961. Predvsem v BiH, kjer je glede na leti 1953 in 1961 živelo krepko več kot 80 % Jugoslovanov, se je odvijal medijski boj za pripadnike muslimanske nacije, saj so muslimanski intelektualci napadali jugoslovanstvo, ki naj bi ogrožalo temelje jugoslovanske države.²⁸

Leto pred popisom prebivalstva je bil izveden poskusni popis prebivalstva, kar je bila stalnica pred rednim popisom prebivalstva, ki se je odvijal načeloma na vsakih 10 let. Rezultati poskusnega popisa prebivalstva, ki je kot vzorec zaobjel 40.000 posameznikov, so bili objavljeni v marcu 1970. Rezultati ne bi bili nič posebnega, če ne bi to bili rezultati, ki so v jugoslovansko javnost lansirali število posameznikov, ki so se identificirali kot Jugoslovani v nacionalnem smislu. Popisovalci so odgovore anketirancev glede nacionalne pripadnosti vpisovali na prazne črte, medtem ko so njihove odgovore v statistiki upoštevali tako, kot so bili zapisani. To je bila velika razlika v primerjavi s popisi v "emigrantskih" državah (ZDA, Kanada itd.), kjer je etnična pripadnost v popisih bila našteta.²⁹ Poskusni popis iz leta 1970 je pokazal, da se je zgolj 0,5 % posameznikov identificiralo z "Jugoslovan – neopredeljen" in 3 % posameznikov kot "Jugoslovan", večina (75 %) od njih v BiH in Vojvodini ter nato v Slavoniji na Hrvuškem. Ta odločitev je bila seveda privlačna tudi za starše otrok iz nacionalno mešanega zakona.³⁰ Zaradi rezultatov je že januarja 1970, torej še pred objavo rezultatov, partija zavzela stališče, da jugoslovanske identifikacije pri popisu ne bodo dovolili, saj bi to zmotno vodilo do zaključka, da partija priznava obstoj jugoslovanske nacije.³¹

Medijska kampanja proti Jugoslovanom je bila precej uspešna. Popis iz leta 1971 je naštel 273.077 Jugoslovanov, torej približno 45.000 manj kot desetletje

²⁸ Tomaž Ivešič, "Jugoslovanska socialistična javna sfera in nacionalna kategorija 'Jugoslovan' v popisu prebivalstva leta 1971", v: *Historični seminar 14*, ur. Katarina Šter in Mojca Žagar Karer (Ljubljana, 2021), str. 107–133 (dalje: Ivešič, "Jugoslovanska socialistična javna sfera in nacionalna kategorija 'Jugoslovan' v popisu prebivalstva leta 1971").

²⁹ David I. Kertzer in Dominique Arel, "Censuses, Identity Formation, and the Struggle for Political Power", v: *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*, ur. David I. Kertzer in Dominique Arel (Cambridge, 2002), str. 25 in 34.

³⁰ ARS, SI AS 1164, fond INV, Podserija 0, šk. 30, *Vjesnik*, 9. 3. 1970.

³¹ AJ, 507 SKJ, CK SKJ, XXIIIC-K.4, š. 4, Komisija za medjunacionalne odnose, 16. 1. 1970, str. 18.

pred tem. Vendar je večina Jugoslovanov (123.824 oz. skoraj polovica) sedaj živila v Srbiji, nato na Hrvaškem v Slavoniji in Liki (84.118) in še le nato v BiH (43.796). Jugoslovani iz leta 1971 niso bili isti posamezniki kot leta 1961, tako da lahko mirne vesti trdim, da je kljub upadu skupnega števila kategorije Jugoslovani v bistvu prišlo do precejšnjega porasta števila posameznikov, ki so se na novo identificirali kot Jugoslovani. Jugoslovanska narodnostna identiteta je tako bila precej fluidna in zato moteča v jugoslovanskem sistemu, ki je temeljil na nacionalnem ključu in stabilnih narodnostnih identitetah.³² K temu so predvsem pripomogle migracije (množica ljudi, ki so se iz ene republike preselili v drugo ali preselili znotraj republike, se je v novem okolju identificirala kot Jugoslovani (takih je bilo 58 % Jugoslovanov)) in narodnostno mešani zakoni ter progresivno naravnana mladina. Polovica Jugoslovanov je namreč bila mlajša od 25 let. Največ novih Jugoslovanov, v primerjavi z letom 1961, je bilo v centralni Srbiji (z 11.000 na 75.000) in Vojvodina (s 3.000 na 46.000) in na Hrvaškem (s 15.000 na 84.000).³³ Podatki so nam znani, saj je Jugoslavija veliko vlagala v znanstveno spremljanje sprememb populacije, z analizo migracij, raziskovanjem javnega mnenja itd. Kot zanimivost naj omenim, da je pri oblikovanju takšnih raziskav na Institutu za društvene nauke v Beogradu sodeloval tudi danes upokojeni profesor sociologije s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru dr. Sergej Flere.³⁴ Ne samo doma, tudi v tujini so Jugoslovani bili zanimiva populacija za raziskovanje. Tako je ameriški sociolog Gary K. Bertsch že konec šestdesetih let v svoji raziskavi jugoslovanske populacije opozarjal na Jugoslove, ki da so glede na izpolnjene ankete kakšnih 1.200 oseb mladi izobraženi komunisti in v veliki večini ateisti. 81 % jih je imelo opravljeno vsaj gimnazijo, 85 % je bilo mlajših od 45 let, 70 % je bilo komunistov in 88 % ateistov.³⁵

V prvi polovici sedemdesetih let se je zgodil velik premik v odnosu do nacionalnega. Na Hrvaškem so bili zatrti t. i. "hrvaški liberalci" oz. Hrvaška pomlad, ki jim je sledil še padec "srbskih liberalcev". Z ustavo iz leta 1974 je bil končan zares dolg pohod ustavnih amandmajev, ki so uzakonili politiko nacionalnega ključa.³⁶ Leta je prevladal v delitvi predstavnških in drugih funkcij v zvezni skupščini, vojski, kulturi in tudi športu. Sistem, ki je nastal, je temeljil na stabilnih nacionalnih kategorijah, za katere so obstajala t. i. objektivna merila za narod. Jugoslovani niso

³² Ivešić, "Jugoslovanska socialistična javna sfera in nacionalna kategorija 'Jugoslovan' v popisu prebivalstva leta 1971".

³³ Prav tam, str. 128.

³⁴ Centar za demografska istraživanja (Institut drustvenih nauka), *Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti* (Beograd, 1978).

³⁵ Gary K. Bertsch, *Nation-Building in Yugoslavia: A Study of Political Integration and Attitudinal Consensus* (London, 1971).

³⁶ Sevan Pearson, "The 'National Key' in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective", *Nationalities Papers* 43, št. 2 (4. marec 2015), str. 213–232.

bili takšna kategorija, saj jih je oblast razumela kot fluidno kategorijo, za katero objektivna merila (kulturna, skupno spominjanje, jezik in etnična sorodnost) niso bila prvotnega pomena. Zanje je bilo dovolj, da so se identificirali z državo in samo-upravnim družbenim sistemom, vedoč, da obstajajo tudi drugi posamezniki, ki se identificirajo kot Jugoslovani, ki tako skupaj tvorijo zamišljeno skupnost jugoslovenske nacije. Vendar takšna kategorija ni imela prostora v jugoslovanski stvarnosti, temelječi na nacionalnem ključu, saj bi se tako sistem lahko izrabljal. Glede na kvote bi enkrat bil Jugoslovan, drugič Srb ali Črnogorec itd.³⁷

Popis leta 1981

Leta 1981 je potekal naslednji popis prebivalstva. Dokaj mirna sedemdeseta leta so privredla do "plime Jugoslovanov". Podobno kot leta 1971 so se tudi tokrat mesece pred popisom začele razprave med zagovorniki in nasprotniki jugoslovenske kategorije. Številna pisma bralcev in mnenja je objavil srbski časnik *NIN*,³⁸ predvsem tiste naklonjene k nacionalnemu jugoslovanstvu. Da je problematika Jugoslovanov politična, je v intervjuju za medije obrazložil tudi direktor Zveznega zavoda za statistiko, ki je bdel nad popisi prebivalstva. Direktor Ibrahim Latifić je tako povedal:

Da opredelitev Jugoslovan pišemo med narekovaji, je političen sklep, ki je bil sprejet pred popisom leta 1971 in od tedaj ni nič spremenjeno. Znano je, da o vprašanju Jugoslovana obstajajo različna teoretska stališča. Politična ocena je, da pripadnost jugoslovenski skupnosti ni narodnost. Zaradi tega so tudi v tem popisu narekovaji. Seveda o tem ne odloča Zvezni zavod za statistiko, ker za to ni pristojen. Kar zadeva obdelavo podatkov in prikazovanje omenjene kategorije državljanov, sedaj gotovo ne bodo uvrščeni v skupino "razno", temveč bodo obdelani enako kot drugi.³⁹

Osrednji partijski časopis *Borba* je želel pomiriti strasti s pisanjem, da bodo Jugoslovani še vedno v rubriki Jugosloveni z narekovaji, da to ni nacionalna pripadnost in da je strah pred tem, da bi bili uvrščeni v rubriko razno, odveč.⁴⁰

³⁷ Ivesić, "The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?", str. 155–156.

³⁸ Jovan Nakićenović, "Jugosloven ili 'Jugosloven'", *NIN*, 4. 1. 1981, str. 2.; Mustafa Gafić, "Pravo na jugoslovensko nacionalno opredeljenje", *NIN*, 11. 1. 1981, str. 2; Aco Mijatović, "Pravo na nacionalno jugoslovenstvo je neprikosnoveno", *NIN*, 1. 2. 1981, str. 7.

³⁹ Nikola Damjanić, "Jugosloven ali 'Jugosloven'", *Mladina*, 5. 2. 1981, str. 14–15. Za celo odprto pismo glej: Ibrahim Latifić, "U popisima nema navodnika", *NIN*, 15. 2. 1981, str. 2–3.

⁴⁰ Svetozar Tadić, "Ko je – Jugosloven", *Borba*, 16. in 17. 2. 1981, str. 4.

Mirko Čepič (Wikimedia Commons, foto: Dragiša Modrinjak, 1962)

V Sloveniji so v časopisu, razen v *Mladini*, jugoslovanski kategoriji nasprotovali. Pri takšnem pisanju je prednjačil Mirko Čepič, oče našega zgodovinarstvenega kolega dr. Zdenka Čepiča. Mirko Čepič je tako pred popisom prebivalstva v časniku *7D* odkrito nasprotoval jugoslovanski kategoriji oz. jugoslovanstvu kot narodnostni opredelitvi, češ da je v 19. stoletju to bila sicer simpatična misel, ki se je kasneje izjalovila in je privedla do tega, da je jugoslovanstvo pridobilo negativen prizvok, še posebej v obdobju med obema svetovnima vojnoma. Čepič je na koncu prispevka zapisal, da je vse to bilo "z začetkom boja leta 1941,

posebno pa z II. zasedanjem AVNOJ-a, preseženo. Zakaj naj bi se sicer opredeljevali za Jugoslovane. Ko ne vemo, ali se vračamo, ali gremo naprej."⁴¹

V popisu prebivalstva leta 1981 se je za Jugoslovane izreklo 1.219.045 posameznikov. Njihovo število se je torej v primerjavi z letom 1971 povečalo za skoraj 4,5-kratnik.

Preglednica 1: Jugoslovani v popisih prebivalstva leta 1961, 1971, 1981 in 1991⁴²

	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1961	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1971	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1981	Jugoslovani v številu in odstotkih leta 1991
SFR Jugoslavija	317.124 (1,7%)	273.077 (1,3%)	1.219.045 (5,43%)	993.601 (4,22%)
SR Srbija	20.079 (0,3%)	123.824 (1,5%)	441.941 (4,74%)	317.739 (3,2%)
centralna Srbija*	11.699 (0,2%)	75.976 (1,4%)	272.050 (4,77%)	145.810 (2,5%)
SAP Vojvodina	3.174 (0,2%)	46.928 (2,4%)	167.215 (8,18%)	168.859 (8,4%)
SAP Kosovo	5.206 (0,5%)	920 (0,1%)	2.676 (0,16%)	3.070 (0,2%)
SR Hrvatska	15.559 (0,4%)	84.118 (1,9%)	379.057 (8,23%)	106.041 (104.728) ⁴³ (2,2%)
SR BiH	275.883 (8,4%)	43.796 (1,2%)	326.316 (7,91%)	239.845 (5,5%)
SR Slovenija	2.784 (0,2%)	6.744 (0,4%)	26.263 (1,38%)	12.237 (0,62%)
SR Makedonija	1.260 (0,1%)	3.652 (0,2%)	14.225 (0,74%)	/
SR Črna gora	1.559 (0,3%)	10.943 (2,1%)	31.243 (5,34%)	25.854 (4,2%)

Kakor ugotavlja Neven Isailović, so Jugoslovani leta 1981 bili v glavnem urbana populacija, živeča v večjih naseljih. Pretežno so govorili srbsko-hrvatski jezik. Nekaj je bilo tudi pripadnikov narodnostnih manjšin, ki so se asimilirali na raven države in ne republike. Največ Jugoslovanov je bilo v Beogradu, Vojvodini, Slavoniji z Baranjo, v etnično mešanih predelih Bosanske krajine,

⁴¹ Mirko Čepič, "Jugoslovanski narod", *7D*, 19. 2. 1981, str. 23.

⁴² *Nacionalni sastav stanovištva SFR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama*, ur. Dragana Grabeljšek (Beograd, 1994); *Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971: prebivalstvo: rezultati po republikah in pokrajinah* (Beograd, 1974); *Nacionalni sastav stanovništva po opštinama: prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodinstava 1991. godine* (Beograd, 1992).

⁴³ V statistikah obstajata dva različna podatka. Višjega navaja hrvaški statistični zavod, manjšega pa zvezni statistični zavod.

Bosanski Posavini in Boki Kotorski. Največ Jugoslovanov je živel v središčih, kjer je živel več etničnih skupin. Največji odstotki so bili 20–25% v Banjaluki, Mostaru, Sarajevu, Tuzli, Zenici, Osijeku, Pulju, Sisku itd. Največji odstotek je bil v naslednjih mestih: Bijela (38,46 %), Herceg Novi (37,54 %), Zelenika (35,09 %), Kotor (33,06 %), Igalo (32,93 %), Bosanski Šamac (31,65 %), Lipik (30,9 %), Pakrac (30,72 %), Borovo (29,3 %), Vukovar (29 %), Plitvica (28,81 %), Dimitrovgrad (28,04 %), Fažana (27,2 %), Bosanski brod (27 %), Beli Manastir (26,73 %) in Tivat (26,59 %). Zopet je bilo med Jugoslovani veliko otrok iz nacionalno mešanih zakonov. Nekateri so se za jugoslovanstvo odločili zaradi pripadnosti partiji in zaradi izkušnje služenja vojske v Jugoslovanski ljudski armadi. Jugoslovani so bili po večini pridobitelji socialistične družbe, tisti, ki so iz ruralnega prešli v urbano. Ker so večinsko živel v mestih, so opravljali poklice, značilnejše za urbana naselja (uradništvo, industrija itd.), s čimer je povezana višja raven izobrazbe, ki je praviloma bila vsaj srednješolska.⁴⁴

V oči najbolj bode primer Jugoslovanov v Črni gori, kjer so v velikem odstotku živel v in ob Boki Kotorski (Bijela, Tivat, Herceg Novi, Kotor, Igalo), kar je v nasprotju s teorijo institucij in nacionalne gradnje, kjer je največ pripadnikov projekta nacionalne gradnje v glavnem mestu. V črnogorskem primeru so Jugoslovani predstavljeni polovico migrantov in polovico stalnega prebivalstva, ki se je prej identificiralo drugače.⁴⁵

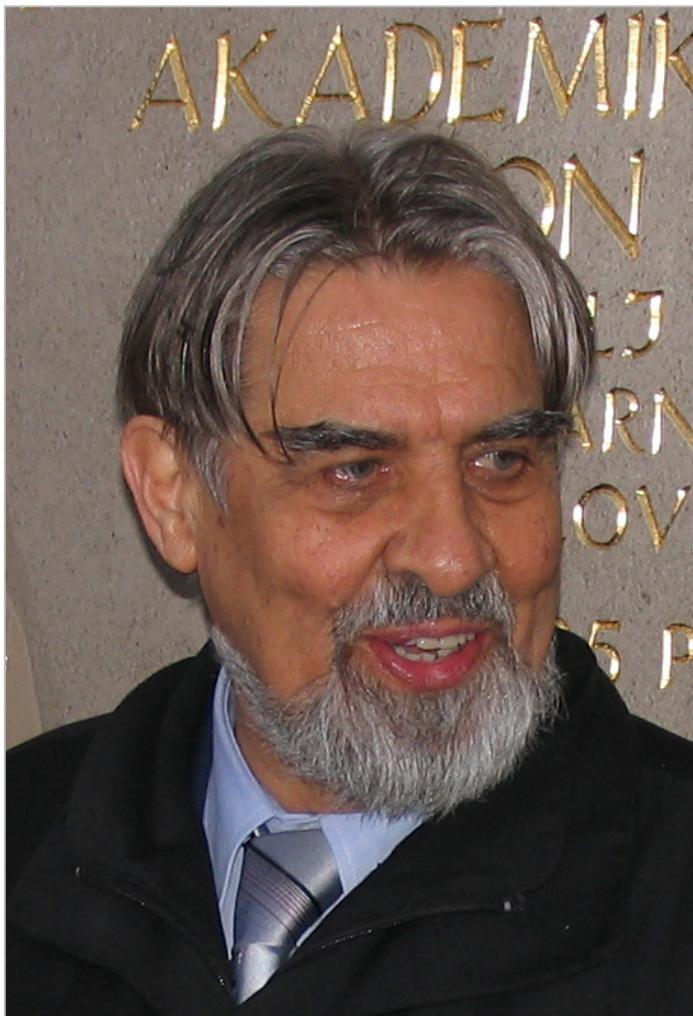
Rezultati popisa so imeli tudi politične posledice. Prej omenjeni Mirko Čepič je tako v Jugoslovenih neizbežno videl unitariste, ki si prizadevajo za unitaristično državo, na drugi strani naj bi bili socialisti, medtem ko je Čepič zagovarjal nadaljnje delo na samoupravljanju, ki naj bi čudežno pozdravilo vse tegobe.⁴⁶ V kontekst je treba vzeti tudi dejstvo, da je bilo to obdobje po Titovi smrti in da so se kmalu začele vzpostavljati ideje o skupnih jedrih in zahteve po reviziji ustave iz leta 1974.⁴⁷ V Sloveniji je vršalo tudi med akademsko sfero. Rado Generio, Vladimir Klemenčič in Aleš Stergar so v svojem članku o interpretaciji rezultatov poučarili problematiko subjektivnosti podatkov o narodnostni pripadnosti. Vsak prebivalec je lahko namreč izjavil, kar koli je želel. S tem se je po njihovem mnenju skazil popis, saj da je nastala "protislovna situacija in otežena objektivna podoba" na temelju subjektivnih in socialno-psiholoških faktorjev". Števila Jugoslovanov namreč ni bilo možno pojasniti zgolj na temelju demografskih sprememb. Jugoslovanska identite-

⁴⁴ Neven Isailović, "Ko Su (Bili) Jugosloveni?", *Peščanik* (blog), 29. september 2011, dostopno na: <https://pescanik.net/ko-su-bili-jugosloveni/>, pridobljeno: 27. 7. 2022.

⁴⁵ Erin K. Jenne in Florian Bieber, "Situational Nationalism: Nation-Building in the Balkans, Subversive Institutions and the Montenegrin Paradox", *Ethnopolitics* 13, št. 5 (20. oktober 2014), str. 447.

⁴⁶ Mirko Čepič, "Jugoslovanstvo", 7D, 10. 12. 1981, str. 34.

⁴⁷ Božo Repe, "Osemdalava počast nacionalizma", v: *Kronika XX. stoletja. Knj. 2: 1941–1995* (Ljubljana, 1995), str. 389.

Ciril Zlobec (Wikimedia Commons)

ta po njihovem mnenju ni imela "z narodnostno pripadnostjo prav nobene zveze".⁴⁸

Takšne pripombe niso bile v slovenskem prostoru nič novega. Nad subjektivnostjo izbire nacionalne kategorije se je v luči popisa leta 1971 pritoževal že pesnik Cyril Zlobec v *Sodobnosti*, ko je opisoval pogovor s popisovalko:

⁴⁸ Vladimir Klemenčič, Rado Genorio in Aleš Stergar, "Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981", *Razprave in gradivo*, št. 16 (1983), str. 151.

"In narodnost? Kaj naj zapišem pod narodnost?"
"Slovenec vendar. Ali bi bil lahko kaj drugega?"
"Lahko."
"Kaj na primer?"
"Kar hočete: Štajerc, Primorec; kar mi rečete, to moram vpisati."
"Pa je dosti takih Štajerjev, Kranjcev in podobnega?"
"So. Ne veliko, pa vendar."
"Ali lahko rečem zase, da sem Dolenjec, da je žena Primorka, otroci Kamničani?"
"Lahko. Vpisati moram, kar mi rečete."
"In kaj bomo potem, ko bodo podatki obdelani?"
"Neopredeljeni."
"Ali lahko rečem, da sem po poklicu vojaški bobnar in da sem se rodil pred dvesto leti?"
"Ne, to pa ne. Ti podatki pa že morajo biti točni."

Živila ra-zedinjena Slovenija! Demokratično že, znanstveno pa nikakor. Tudi nacionalna pripadnost je pojem, ki ga je mogoče opredeliti. Pripadnik kakega naroda ni samo tisti, ki se tega zaveda, temveč čisto preprosto vsi tisti, ki to so, med njimi na primer, tudi slaboumneži, ki niti za svoje ime ne vedo, celo dojenčki, skratka: narodnostna oznaka bi morala biti pri popisu prav tako zanesljiv podatek kot vsi drugi, kajti popis prebivalstva je statistika, ne pa seznam osveščenega dela prebivalstva, človek se prostovoljno opredeljuje za politično stranko, tudi za prepričanje, če ga sam nima, pa še za marsikaj, toda narodnosti ne more niti spremenijati, niti se jih odpovedati, kot se ne more odpovedati datumu svojega rojstva.⁴⁹

Nasprotovanje jugoslovanstvu seveda ni bilo omejeno samo na Slovenijo. Največja posledica popisa je bila umaknitev hrvaškega zgodovinarja in akademika Dušana Bilandžiča iz Centralnega komiteja Zveze komunistov Hrvaške zaradi njegovega anti-jugoslovanstva. Paradoksalno se je spomniti, da so dobro desetletje pred tem iz hrvaškega CK-ja zaradi jugoslovanstva spodili Miloša Žanka. Bilandžičev greh je bil, da je v intervjuju za *Vjesnik*, 8. maja 1982, komentiral število Jugoslovanov v popisu prebivalstva z besedami: "Mislim, da pojav jugoslovanstva v smislu nacionalnega, posebna ta nagla rast, govori o tem, da z družbo nekaj ni v redu, saj to ni normalen družbeni pojav."⁵⁰ Sledili so burni odzivi, predvsem iz Beograda. Publicist Milorad Vučević je v srbski *Politiki* Bilandžiča obtožil, da sovraži Jugoslavijo in jugoslovanstvo. Toda Bilan-

⁴⁹ Ciril Zlobec, "Marginalije", *Sodobnost* 19, št. 5 (1971), str. 547.

⁵⁰ Dušan Bilandžič, *Povijest izbliza : memoarski zapisi 1945–2005* (Zagreb, 2006), str. 242.

Akademik prof. dr.
Dušan Bilandžić
(HAZU, info.hazu.hr)

džić je v javnosti še naprej razpravljal in odpiral več desetletij staro razpravo, ali se ustvarja jugoslovanska nacija, ali so Jugoslovani na skrivaj unitaristi ter, ali je v Jugoslaviji preveč Jugoslovanov.⁵¹ ZKJ ni nikoli znala primerno pojasniti, kakšna je razlika med enim imenom koncepta, torej jugoslovanstvom, in različnimi vsebinskimi različicami, ki se skrivajo pod tem imenom.

V osemdesetih letih se je nato pojavila kopica avtorjev (Predrag Matvejević, Nikola Dugandžija, Dušan Janjić, Dragomir Gajević, Janko Pleterski, Dušan Ičević, Ibrahim Bakić), ki so žeeli posredno in neposredno odgovoriti na vprašanje jugoslovanstva: kaj je pomenil v preteklosti, v takratnem desetletju, ko je Jugoslavija po Titovi smrti zašla v krizo, in kakšni naj bi bili trendi razvoja mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Na Inštitutu za narodnostna vprašanja je omenjene avtorje analizirala Vera Klopčić. Glavne ugotovitve so bile, da obstaja precejšen dvom glede Jugoslovanov. Avtorji so namreč zelo različno

⁵¹ Prav tam, str. 243.

interpretirali porast števila Jugoslovanov v popisu leta 1981. Glede na njihovo okolje so avtorji Jugoslovane razumeli bodisi kot neizbežne unitariste ali so o njih pisali z razumevanjem, saj so tudi sami sebe identificirali kot Jugoslovane. Vsekakor je zanimiva ugotovitev, ki jo avtorica razprave povzema iz knjige Dragomirja Gajeviča *Jugoslovanstvo izmedju stvarnosti i iluzija*, da so v preteklosti bili pisatelji in drugi kulturniki glavni promotorji jugoslovanske ideje, medtem ko so v osemdesetih letih zavračali jugoslovansko idejo oz. so drseli vse bolj v nacionalizem.⁵²

Zaključek

Tik pred razpadom Jugoslavije se je odvil še zadnji popis prebivalstva, ki sicer ni bil popoln in je tako nezanesljiv, vendar lahko govorimo o eni odstotni točki padca števila Jugoslovanov na celotnem ozemlju Jugoslavije v primerjavi z letom 1981. Največ na Hrvaškem in Srbiji, kjer se je bilo treba v ključnem trenutku "odločiti", na čigavi strani si Jugoslovanstvo kot nacionalna identiteta je tako preživel le na etnično mešanem ozemlju, kjer ni bilo oboroženega spopada – v Vojvodini. Tam je srbski popis iz leta 2001 naštel približno 50.000 Jugoslovanov od sicer skupnega števila približno 80.000 Jugoslovanov v Srbiji.⁵³ Drugod, predvsem v BiH, a tudi na Hrvaškem, lahko govorimo o tako imenovanem nevidnem etničnem čiščenju,⁵⁴ ko se je politika nepriznavanja jugoslovanske nacionalne identitete zaostriла do te točke, da Jugoslovanov v teh državah skorajda ni več. Prek prepleta političnega dogajanja in popisov prebivalstva lahko pridemo do zaključka, da se je nacionalna kategorija Jugoslovan skozi desetletja spreminjala in prilagajala glede na politično situacijo v državi. Dalje, da se je kot rezultat mehkega načina nacionalne gradnje več sto tisoč prebivalcev identificiralo kot Jugoslovani v nacionalnem smislu, medtem ko ZKJ ni vedela, kako jih obravnavati, saj so bili to partiji in državi zvesti prebivalci, za katere po opustitvi ideje o talilnem loncu ni bilo več prostora, še posebej po sprejetju politike nacionalnega ključa ne. ZKJ je tako neizbežno Jugoslovane razumela kot fluidno nacionalno kategorijo, ki je bila v sistemu, temelječem na nacionalnem ključu, moteč element.

⁵² Knjižnica INV, RN 31–1987, Vera Klopčič, Jugoslovanstvo: Nekateri aktualni pristopi v strokovni publicistiki novejšega obdobja, 44 str.

⁵³ Zoran Jančić, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo 1: Nacionalna ili etnička pripadnost: podaci po naseljima* (Beograd, 2003), str. 14.

⁵⁴ Hana Srebotnjak, "Tracing the decline of Yugoslav identity: a case for 'invisible' ethnic cleansing", *Sprawy Narodowościowe*, št. 48 (2. avgust 2016), str. 65–84.

Sklep

V prvih povojnih letih je Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ) vodila politiko mehkega načina nacionalne gradnje z latentno promocijo jugoslovanske nacionalne identitete na področjih kulture, jezika in popisov prebivalstva. Leta 1953 se je v popisu prebivalstva prvič pojavila jugoslovanska kategorija (Jugoslovan – neopredeljen), za katero so se v večini odločali Muslimani v Bosni in Hercegovini ter starši otrok iz nacionalno mešanih zakonov. Za jugoslovansko kategorijo se je odločilo nekaj manj kot milijon posameznikov. Leta 1961, pri naslednjem popisu prebivalstva, je bila jugoslovanska kategorija spremenjena v "Jugoslovan – narodnostno neopredeljen", pojavila se je nova etnična kategorija za Muslimane. V določitev kategorij se je dejavno vpletla tudi zvezna Ideološka komisija. Zaradi nove muslimanske kategorije je popis iz leta 1961 naštel zgolj 317.124 Jugoslovanov, ki so večinsko še vedno živeli v Bosni in Hercegovini. Sredi šestdesetih let je ZKJ dokončno opustila idejo zlitja narodov. Jugoslovanstvo je partija sredi šestdesetih let utemeljila na socialističnih odnosih, državi in samoupravnem sistemu. Etnična, kulturna in jezikovna sorodnost so postale sekundarnega pomena. Vakuum, ki je nastal po opustitvi projekta, so zapolnili novi nacionalni preporodi pod socializmom v jugoslovenskih republikah. V popisu prebivalstva iz leta 1971 se je zgodil velik premik v geografski lokaciji Jugoslovanov. Večina deklariranih Jugoslovanov je tedaj namreč živila v Srbiji, na Hrvaškem in šele nato v Bosni in Hercegovini. Zopet so se pred popisom pojavile debate glede nujnosti oz. celo izbrisala jugoslovanske kategorije. Kategorija je obstala, vendar je bila v rezultatih predstavljena pod kategorijami "ostali", vidno ločena od nacionalnih kategorij. Popis je naštel 273.077 Jugoslovanov, ki jih je oblast razumela kot fluidno nacionalno kategorijo. Z uveljavljitvijo politike nacionalnega ključa je fluidna kategorija bila moteča, saj je oblast dajala prednost stabilnim nacionalnim kategorijam. S smrtjo jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita leta 1980 in zaradi strahu pred vzponom nacionalizma je popis prebivalstva leta 1981 naštel krepko čez milijon Jugoslovanov, ki so bili v polovici primerov notranji migranti (iz republike v republiko ali znotraj republik). O tej "anomaliji družbe" so se razpisali slovenski intelektualci in strokovnjaki za popise prebivalstva ter tudi širša jugoslovanska javnost. Naenkrat je nastala težava, ker je bilo v Jugoslaviji preveč Jugoslovanov. Oblast na "plimo Jugoslovanov" ni znala odgovoriti, saj je šlo po eni strani za ljudi, ki so bili režimu zvesti, po drugi strani se njihova nacionalna identifikacija ni ujemala s politiko ZKJ.

Tomaž Ivešić

YUGOSLAVS IN THE POST-WAR POPULATION CENSUSES

SUMMARY

In the first post-war years, the League of Communists of Yugoslavia (ZKJ) pursued a policy of soft nation-building by latently promoting Yugoslav national identity in culture, language and censuses. The Yugoslav category (Yugoslav – undefined) appeared in the census for the first time in 1953 and was mostly chosen by the Muslims in Bosnia and Herzegovina and by parents of children from interethnic marriages. Just under one million people opted for the Yugoslav category. In 1961, in the next census, the Yugoslav category was changed to "Yugoslav – ethnically undefined", and a new ethnic category for Muslims appeared. The federal ideological commission was also actively involved in the categorisation. Due to the new Muslim category, the 1961 census recorded only 317,124 Yugoslavs, the majority of whom were still living in Bosnia and Herzegovina. In the mid-1960s, the ZKJ finally abandoned the idea of the fusion of nations and grounded Yugoslavism in socialist relations, the state and the self-governing system. Ethnic, cultural and linguistic kinship have become of secondary importance. The vacuum caused by the abandonment of the project was filled by new national revivals under socialism in the Yugoslav republics. In the 1971 census, there was a major shift in the Yugoslavs' geographical location. The majority of declared Yugoslavs lived in Serbia, Croatia and Bosnia and Herzegovina, the latter occupying the third place. Prior to the census, debates emerged, again, regarding the necessity or even elimination of the Yugoslav category. The category remained, but appeared in the results under "Others", visibly separated from the national categories. The census recorded 273,077 Yugoslavs, whom the authorities perceived as a fluid national category. With the introduction of the "national key" policy, the fluid category became disruptive, as the authorities favoured stable national categories. The 1981 census took place after the death of the Yugoslav President Josip Broz Tito amidst the growing fear of the rise of nationalism, recording well over a million Yugoslavs, who were in half of the cases internal migrants (from republic to republic or within republics). Slovenian intellectuals and census experts as well as the general Yugoslav public widely commented on this "societal anomaly". Suddenly, there were too many Yugoslavs in Yugoslavia, which created a problem. The authorities were unable to respond to this "Yugoslav high tide" as, on the one hand, it was about the people who were loyal to the regime and, on the other hand, their national identification did not match the ZKJ policy.

VIRI IN LITERATURA

AJ – Arhiv Jugoslavije, fond 507 Savez komunista Jugoslavije (SKJ), Centralni komite Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ).

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1164, fond Inštitut za narodnostna vprašanja (INV).

Knjižnica INV, RN 31-1987, Vera Klopčič, Jugoslovanstvo: Nekateri aktualni pristopi v strokovni publicistiki novejšega obdobja, 44 str.

7D – Ljubljana, letnik 1981.

Borba – Beograd, letnik 1981.

NIN – Beograd, letnik 1981.

Isailović, Neven, "Ko Su (Bili) Jugosloveni?", *Peščanik* (blog), 29. september 2011, dostopno na: <https://pescanik.net/ko-su-bili-jugosloveni/>, pridobljeno: 27. 7. 2022.

.....

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London, 2006).

Banac, Ivo, *Sedamdeset i prva: Uspon i pad hrvatskog nacionalno-reformnog pokreta*, ur. Josip Vrandečić in Tatjana Šarić (Zagreb, 2021).

Banac, Ivo, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, 1984).

Bertsch, Gary K., *Nation-Building in Yugoslavia: A Study of Political Integration and Attitudinal Consensus* (London, 1971).

Bilandžić, Dušan, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005* (Zagreb, 2006).

Bougarel, Xavier, "Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea", v: Djokić, Dejan (ur.), *Yugoslavism: Histories of a failed Idea 1918–1992* (London, 2003), str. 100–114.

Brunnbauer, Ulf in Grandits, Hannes, "The Ambiguous Nation: Socialist and Post-Socialist Nation-Building in Southeastern Europe in Perspective", v: Ulf Brunnbauer in Hannes Grandits (ur.), *The ambiguous nation: case studies from Southeastern Europe in the 20th century* (München, 2013), str. 9–24.

Budding, Audrey Helfant, "Yugoslavs into Serbs: Serbian National Identity, 1961–1971", *Nationalities Papers* 25, št. 3 (september 1997), str. 407–426.

Centar za demografska istraživanja, *Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti* (Beograd, 1978).

Cosovschi, Agustín, "Between the Nation and Socialism in Yugoslavia. The Debate between Dobrica Ćosić and Dušan Pirjevec in the 1960s", *Slovanský Přebled* 101, št. 2 (2015), str. 41–65.

- Dugandžija, Nikola**, *Jugoslavenstvo* (Beograd, 1985).
- Friedman, Francine**, *The Bosnian Muslims: denial of a nation* (Boulder, 1996).
- Grabeljšek, Dragana (ur.)**, *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama* (Beograd, 1994).
- Haug, Hilde Katrine**, *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question* (London, 2012).
- Ivešić, Tomaž**, "Etnično (in) nacionalno jugoslovanstvo pod socializmom", v: Kočevar, Vanja (ur.), *Razvoj kolektivnih (etničnih) identitet na Slovenskem skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: slovenski pogledi* (Ljubljana, 2022), str. 623–636.
- Ivešić, Tomaž**, "Jugoslovanska socialistična javna sfera in nacionalna kategorija 'Jugoslovan' v popisu prebivalstva leta 1971", v: Šter, Katarina in Žager Karer, Mojca (ur.), *Historični seminar 14* (Ljubljana, 2021), str. 107–133.
- Ivešić, Tomaž**, "Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod", v: Ivešić, Tomaž (ur.), *Misliti narod v dolgih šestdesetih: slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti* (Ljubljana, 2020), str. 9–46.
- Ivešić, Tomaž**, "The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?", *Nationalities Papers* 49, št. 1 (2021), str. 142–161.
- Ivešić, Tomaž**, *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)* (Nova Gorica, 2016).
- Jančič, Zoran**, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. Stanovništvo 1: Nacionalna ili etnička pripadnost: podaci po naseljima* (Beograd, 2003).
- Jenne, Erin K. in Bieber, Florian**, "Situational Nationalism: Nation-Building in the Balkans, Subversive Institutions and the Montenegrin Paradox", *Ethnopolitics* 13, št. 5 (20. oktober 2014), str. 431–160.
- Jović, Dejan**, *Yugoslavia: A State That Withered Away* (West Lafayette, 2009).
- Kamberović, Husnija**. "Bošnjaci 1968: politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta", v: Kamberović, Husnija (ur.), *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova* (Sarajevo, 2009), str. 59–82.
- Kardelj, Edvard**, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana, 1957).
- Kertzer, David I. in Arel, Dominique**, "Censuses, Identity Formation, and the Struggle for Political Power", v: Kertzer, David I. in Arel, Dominique (ur.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (Cambridge, 2002), str. 1–42.
- Klemenčič, Vladimir, Genorio, Rado in Stergar, Aleš**, "Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981", *Razprave in gradivo*, št. 16 (1983), str. 147–156.
- Lučić, Iva**, *Im Namen der Nation: Der politische Aufwertungsprozess der Muslime im sozialistischen Jugoslawien (1956–1971)* (Uppsala, 2016).
- Lučić, Iva**, "Making the 'Nation' Visible: Socialist Census Policy in Bosnia in the early 1970s", v: Brunnbauer, Ulf in Grandits, Hannes (ur.), *The ambiguous nation: case*

- studies from Southeastern Europe in the 20th century* (München, 2013), str. 423–448.
- Miller, Nick**, "Mihiz in the Sixties: Politics and Drama Between Nationalism and Authoritarianism", *Nationalities Papers* 30, št. 4 (december 2002), str. 603–621.
- Miller, Nick**, *The Nonconformists: Culture, Politics, and Nationalism in a Serbian Intellectual Circle, 1944–1991* (New York, 2007).
- Nacionalni sastav stanovništva po opštinama: prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine* (Beograd, 1992).
- Pearson, Sevan**, "The 'National Key' in Bosnia and Herzegovina: A Historical Perspective", *Nationalities Papers* 43, št. 2 (4. marec 2015), str. 213–232.
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971: prebivalstvo: rezultati po republikah in pokrajinah. Knj. 1.* (Beograd, 1974).
- Popis stanovništva 1953. Knjiga 1* (Beograd, 1959).
- Popis stanovništva 1953. Knjiga 8* (Beograd, 1959).
- Ramet, Sabrina P.**, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963–1983* (Bloomington, 1984).
- Repe, Božo**, "Osemgalava pošast nacionalizma", v: *Kronika XX. stoletja. Knj. 2: 1941–1995* (Ljubljana, 1995), str. 389.
- Shoup, Paul**, *Communism and the Yugoslav National Question* (New York, 1968).
- Srebotnjak, Hana**, "Tracing the decline of Yugoslav identity: a case for 'invisible' ethnic cleansing", *Sprawy Narodowościowe*, št. 48 (2. avgust 2016), str. 65–84.
- Zlobec, Ciril**, "Marginalije", *Sodobnost* 19, št. št. 5 (1971), str. 546–549.

Author: IVEŠIĆ Tomaz

Ph.D. of History, Research Fellow
Study Centre for National Reconciliation
Tivolska cesta 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: YUGOSLAVS IN THE POST-WAR POPULATION CENSUSES

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 3, pp. 767–790, 54 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: yugoslavism, League of Communists of Yugoslavia, population census, national categories, nationalism

Abstract: This article illustrates the interplay between politics and population censuses in socialist Yugoslavia, using the Yugoslav national category as example. In 1953, the category first emerged as a solution for Muslims in Bosnia and Herzegovina and as part of the latent attempts by the authorities to promote Yugoslavism in the context of a soft nation-building. In 1961, the census regarded Yugoslavs as "ethnically undefined", which was followed by a backlash in the 1971 census. The 1981 census, which recorded over a million Yugoslavs, represents the peak of Yugoslavism.